

ПЛЕНАРНІ ДОПОВІДІ

АНДРУЩЕНКО В.П.,
Національний педагогічний університет
імені М.П.Драгоманова,
м. Київ

УДК 37(477)

СУЧАСНА УКРАЇНЬСЬКА ПЕДАГОГІКА: ПРОВІДНІ ВЧЕНІ

«Морозівські педагогічні читання», що проводяться в університеті в пам'ять видатного педагога минулого століття Олексія Мороза вже втретє, навіяли мені тему, яка пропонується для більш детального і глибокого осмислення. Вона звучить просто і зрозуміло: «видатні вітчизняні педагоги-сучасники». Хто вони? На якій тематиці зосереджується їхня дослідницька увага? У чому сенс і вагомість їх науково-педагогічного доробку, які надбання можуть бути впроваджені в практику вже сьогодні чи можуть бути передані наступним поколінням?

Не секрет, про наукові доробки вченого здебільшого говорять після його смерті. Як правило, ми обмежуємося коротким цитуванням, яке підсилює наші власні пошуки, додає нам впевненості, свободи й творчості. Концептуальна ж канва дослідницької діяльності сучасника залишається нерозкритою. Ситуацію обтяжує й такий морально-психологічний елемент дослідницької діяльності, як «наукова заздрість». Під її впливом дехто якщо й не відмовляє своїм колегам у визнанні значення їх наукового доробку, то у всякому разі не поспішає про нього висловлюватись. Це і невірно, і несправедливо. Науці й науковцям, які її творять, треба віддавати належне не тільки тоді, коли вони залишають наш світ, а й за життя. Адже саме прижиттєве визнання піднімає вченого на крилах свободи, посилює його креативність, спонукає до ще більш продуктивної творчості. Особливу актуальність останнє має для такої сфери науки, як педагогіка. Насамперед тому, що ця сфера є найбільш масовою й, звичайно ж тому, що її надбання потребують якнайшвидшої апробації практикою. Нові покоління потрібно готувати до життя з певним випередженням, яке забезпечують педагогічно-новатори як в теорії, так і на практиці. Дослідження наукових здобутків педагогів-сучасників є завданням актуальним і невідкладним. Зупинюсь на цьому більш детально.

Нині європейські країни пропонують розмаїття моделей здійснення підготовки сучасного вчителя як за змістом, так і за формою.

Глибокі педагогічні розвідки ведуться також і в Україні. В їх основі – велична спадщина знаменитих попередників Г. Сковороди і М. Драгоманова, М. Пирогова і К. Ушинського, А. Макаренка і В. Сухомлинського, С. Русової і Г. Ващенко, яких знає і поважає весь світ. І це зрозуміло, адже саме вони сформували платформу здійснення педагогічної справи, в основі якої знаходяться принципи народності, високого гуманізму і сердечності – цінності, які конче потрібні всім людям незалежно від кольору шкіри, етнопатристичного походження, майнового стану чи релігійних уподобань. Педагогічна система, побудована В. Сухомлинським, в основі якої знаходиться знамените кредо вчителя: «серце віддаю дітям», попри обов'язкову для тих часів, коли вона створювалась, суцільну ідеологізацію приваблює і вивчається нині у країнах практично всіх континентів. Те ж саме стосується й педагогічного надбання А. Макаренка та інших українських педагогів.

Довгий час українська педагогічна наука мала закритий характер. Колишнє тоталітарне суспільство здебільшого закривало доступ до світового педагогічного досвіду й одночасно забороняло розповсюдження власних педагогічних надбань серед культур інших народів світу. До того ж більшість публікацій вітчизняних вчених і педагогів опубліковані українською чи російською. Їх мало читали й мало знали. В свою чергу, у більшості випадків вітчизняні педагоги не знали іноземних мов і практично не мали змоги ознайомитись з публікаціями зарубіжних авторів.

Нині ситуація змінилась. Розвиваючи спадок своїх знаменитих попередників, сучасна українська педагогіка відлунює сузір'я оригінальних ідей та підходів, покликаних до життя «духом епохи» глобалізації та інформаційної революції, ринкових та демократичних трансформацій, необхідністю й практикою утвердження миролюбства, прав людини, екологічної безпеки, солідарності народів і культур світу. Не випадково саме в середовищі українських педагогів сформувалась високопродуктивна і перспективна ідея Педагогічної Конституції Європи – Програми підготовки нового вчителя для об'єднаної Європи XXI століття, яка зосередила навколо себе декілька десятків педагогічних, гуманітарних і класичних університетів з 15 країн європейського простору. В основі цього документу – досвід європейських педагогічних пошуків століть і одночасно сучасні досягнення педагогів передових країн європейського простору освіти – Фінляндії, Німеччини, Польщі, Росії, Чехії, Литви, інших народів. Серцевину ж Конституції складають педагогічні напрацювання українських вчених. Здобутки першої десятки з них є предметом мого безпосереднього розгляду.

Писати про сучасників важко. Адже науковий доробок кожного з нас є системою відкритою, такою, що розгортається у просторі й часі. Вона може «вибухнути» особливими надбаннями у будь-який час і з будь-якою силою. Тому попередня оцінка може виявитись приблизною, а може й не цілком адекватною. І все ж, писати треба. Бо є про що. Доробок сучасної вітчизняної педагогічної думки має важливе значення в контексті світової педагогічної теорії й практики. І як би хтось не хотів «замкнутись» у власному педагогічному досвіді, глобалізація потребує опрацювання дотичних підходів, запровадження спільно опрацьованих норм, європейських цінностей. Українська педагогічна думка у цьому вимірі має високу вартість. Думаю, не помилюсь, якщо зазначу, що розвивається вона у тісному зв'язку з філософією, політичними та соціальними науками, психологією та культурологією. Й першим серед перших із «золотої десятки» активно діючих

українських теоретиків педагогічної справи я б назвав доктора філософських наук, професора **Василя Кременя** (нар. 1947 р.).

Фундаментальну освіту вчений здобув у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка. Працював на викладацькій та керівній роботі в закладах освіти колишнього СРСР; був Міністром освіти і науки України. Нині очолює Національну академію педагогічних наук України, є академіком НАН України та академіком НАПН України. Вчений опублікував понад 800 наукових праць з філософії, політичних наук, педагогіки. Особливістю педагогічних досліджень В. Кременя є те, що вони розгортаються на тлі скрупульозного аналізу економічних, політичних і соціокультурних змін сучасного світу і України як незалежної держави. Педагогічний доробок Кременя є відповіддю на виклики сучасного глобалізованого світу й одночасно – на потребу формування освітньої системи незалежної України. Серед педагогічних праць вченого останніх років виділяються такі книги, як: «Освіта і наука України: шляхи модернізації (факти, роздуми, перспективи)» (2003); «Освіта і наука в Україні – інноваційні аспекти: Стратегія, реалізація, результати» (2005); «Філософія людиноцентризму в стратегіях освітнього простору» (2009); «Філософія національної ідеї: Людина. Освіта. Соціум» (2010) та ін.

Головним педагогічним доробком В. Кременя є обґрунтування принципу людиноцентризму як парадигмального при формуванні сучасної педагогічної теорії та її реалізації в педагогічній практиці. На основі поглибленого вивчення сучасних досягнень інформаційних технологій, генетики, медицини, науки в цілому автор показує актуальність філософії людиноцентризму як відповіді на виклики сучасного глобального світу. Філософія людиноцентризму постає новим типом метасвітогляду, безпосередньо дотичного до вищих смислів буття особистості. Цією філософією мають бути обумовлені пріоритети освіти, детерміновані національні проекти підготовки творчої особистості, здатної до інноваційної діяльності в українському суспільстві ХХІ століття — «суспільстві знань». Людина, стверджує вчений, є центром Великого Космосу. Вона – самодостатня істота. Її навчання, виховання, формування, соціалізація має здійснюватись лише через відповідність технологій, методів і методик власній індивідуальності людини, її розвитку як особистості. Будь-яке насильство над особистістю недопустиме. Свобода і гуманізм – це альфа і омега педагогічного процесу. Їх творча реалізація має бути покладеною в основу педагогічного процесу ХХІ століття. Зрозуміло, останнє здійснюється в реальному просторі і часі. Тому дотримання принципу людиноцентризму наштовхується на відомі економічні, політичні і соціокультурні бар'єри, мінімізація яких має стати стрижневою основою сучасної освітньої політики.

Фундаментальні педагогічні надбання належать також яскравому українському вченому і педагогу **Івану Зязюну** (нар. 1938 р.). Характерно, що належну освіту вчений також здобув в університеті імені Тараса Шевченка. Вивчаючи філософію і естетику, теорію культури і творчості, майбутній педагог і вчений виношував ідеї педагогічної майстерності, обґрунтування яких, власне, й принесли йому визнання і знаменитість. Іван Зязюн нині є автором понад 550 наукових праць, серед яких підручники, навчальні та навчально-методичні посібники, монографії з проблем педагогічної майстерності, неперервної професійної освіти, етики та естетики, теорії української та зарубіжної культури, зокрема: «Основи педагогического мастерства» (1987, 1989); «Педагогічна майстерність» (1997); «Краса педагогічної дії» (1998); «Неперервна професійна освіта: проблеми, пошуки, перспективи» (2000); «Педагогіка добра» (2000).

Педагогічну майстерність вчений розглядає як вищу творчу активність вчителя, що виявляється в доцільному використанні методів і засобів педагогічного взаємовпливу в кожній конкретній ситуації навчання й виховання. Ця доцільність є результатом взаємодії принаймні двох чинників. Перший є системою знань та уявлень про закони навчання, розвиток особистості дитини і відповідно про технологію та прийоми, які забезпечують такий розвиток і здатність вчителя створювати педагогічні технології на підставі характеристик педагогічної ситуації та індивідуальних особливостей дитини. Другий чинник становлять індивідуальні особливості педагога: його спрямованість, здібності та психфізичні дані. Для вчителя важливо не тільки знаходити педагогічне рішення, а й уміти реалізувати його в ситуації педагогічної взаємодії. Педагогічна майстерність, вважає вчений, є виявом свого «Я» у професії, як самореалізація особистості вчителя у педагогічній діяльності, що забезпечує реалізацію особистості учня.

Значну увагу І. Зязюн приділяє порівнянню педагогічної та мистецької діяльності, аналізу спільного та відмінного в них; дослідженню системи й технологій педагогічного спілкування, ширше – майстерності педагогічної взаємодії учня і вчителя, зокрема, майстерності побудови діалогічної взаємодії на уроці тощо. Особливу сторінку творчості вченого становить дослідження місця і ролі естетичного в житті особистості, яка навчається, використанні потенціалу естетичного в навчально-виховному процесі.

У когорту відомих педагогів України безсумнівно входить доктор педагогічних наук, академік НАПН України, професор **Олександра Савченко** (1942 р. нар.). У 1963 році майбутній педагог і вчений закінчила Ізмаїльський державний педагогічний інститут, факультет педагогіки і методики початкового навчання. Працювала вчителем початкових класів шкіл м. Києва та викладачем Київського державного педагогічного інституту імені О.М. Горького (нині – НПУ імені М. П. Драгоманова). О. Савченко обіймала посаду заступника Міністра освіти України, віце-президента АПН України; нині вона – академік, доктор педагогічних наук, професор. Як фахівець в галузі загальної педагогіки і дидактики початкової школи вона є автором педагогічної системи формування пізнавальної самостійності молодших школярів. Брала активну участь у підготовці законодавчої бази і формуванні стратегії розвитку української освіти і науки. Є одним із авторів Державного стандарту для основної і старшої школи, концепції сучасної загальноосвітньої школи. Опублікувала більше 300 наукових праць, зокрема монографії «Розвиток пізнавальної самостійності молодших школярів», «Навчально-виховний процес у малокомплектній школі», підручник для студентів «Дидактика початкової школи», підручник і дидактичний посібник з читання для учнів початкових класів.

Оригінальністю постановки фундаментальних проблем та обґрунтуванням підходів до їх вирішення вирізняється науково-педагогічна діяльність директора Інституту психології НАПН України, доктора психологічних наук, академіка, професора **Сергія Максименка** (1941 р. нар.). Він є автором понад 640 наукових праць (у тому числі 27 монографій, 20 підручників і 32 навчальних посібників), серед яких: «Психолого-педагогічні аспекти формування особистості в навчально-виховному процесі» (1981); «Проблеми розвиваючого навчання» (1997); «Основи генетичної психології» (1998); «Основи загальної психології» (1998); «Общая психология: учебник» (1999); «Генетическая психология (методологическая рефлексия проблем развития в психологии)» (2000); «Общая психология: Учебник (М., 2001); «Розвиток психіки в онтогенезі». У 2-х т. (2002); «Психологічні засади взаємозв'язку професійного навчання і розвитку особистості майбутнього фахівця», навчальний посібник (2003) та ін.

В українському педагогічному середовищі побутує думка про те, що С. Максименко є, насамперед, психологом, а тоді вже – педагогом. Скоріш за все, вона є правильною. Однак не беззаперечною. Моє знайомство з працями вченого з проблем особистості, виховання, організації навчання, психології управління навчальним процесом тощо дозволяє стверджувати: С. Максименка цілком можна позиціонувати як педагога, який в першу чергу аналізує психологічний аспект цієї важкої, але благородної справи. Підкреслюючи органічний зв'язок психолого-педагогічної проблематики, вчений зосереджується на психології суб'єкта навчально-виховного процесу – дитини і підлітка, учня і студента, учителя і вихователя. Кожного з них він розглядає як неповторну й унікальну особистість, яка прагне до саморозвитку та самореалізації.

У книзі «Психологія особистості», підготовленій у співавторстві як підручник для вищих навчальних закладів (2007 р.), вченим здійснена діяльнісна реалізація нової методологічної позиції, що полягає в розумінні особистості як існуючої і такої, яка саморозвивається, розгорнуто застосування генетико-моделюючого методу дослідження, проведено змістовний аналіз теорій особистості і емпіричних даних, що дозволяє відкрити принципово нові аспекти розгляду особистості як об'єкту наукового вивчення. Автором побудована та висвітлена висхідна основа існування і саморозвитку особистості – «одиниця», в якості якої виступає особливе життєтворче начало – нужда, яка становить собою протиріччя і багатозарову єдність біологічних та соціальних джерел і змісту досвіду. Провідний напрям дії нужди – інша людина, задає зовсім інше розуміння як самої сутності життя особистості, так і закономірностей генези її існування та здійснення. Квінтесенцією нужди, представленої в свідомості людини, є переживання любові до іншої людини, яке, глобально мотивуючи особистість, визначає її початок і продовження. Без врахування цього та багатьох інших психологічних складників педагогічного процесу, зазначає вчений, про його ефективність говорити можна лише умовно.

Історико-філософська складова педагогічного процесу рельєсно представлена роботами академіка НАПН України, доктора педагогічних наук, професора **Ольги Сухомлинської** (1946 р. нар.). Дочка всесвітньо знаменитого педагога Василя Сухомлинського – Ольга Василівна обрала в педагогіці свій особливий шлях й досягла на ньому значних успіхів. Предметом її теоретичного аналізу стали проблеми філософії освіти в системі соціокультурного знання (аналіз та обґрунтування теоретико-методологічних засад сучасної філософії освіти, провідною ознакою якої є єдність інтелектуального і духовного начал у розвитку творчої соціально активної особистості); актуалізація ідеї людиноцентризму в поєднанні з ціннісними смислами освітнього процесу; обґрунтування і розробка концептуальних підходів до подальшого розвитку національної системи освіти України як складової загальноєвропейського освітнього простору, входження України до Болонського процесу; теоретичні засади розвитку педагогічної науки в Україні; тенденції розвитку загального змісту, форм і методів навчання та виховання дітей (обґрунтування та розробка регіонального компонента змісту навчання і виховання дітей та учнівської молоді на засадах духовно-ціннісних орієнтацій, визначення й характеристика об'єктивних і суб'єктивних чинників, тенденцій та закономірностей позитивного впливу етновиховного середовища на формування й розвиток дитини) та ін.

Значним доробком педагогічної творчості О. Сухомлинської є аналіз спадщини відомих і видатних вітчизняних педагогів. Підготовлена авторським колективом на чолі з нею та видана у 2005 р. в двох книгах «Українська педагогіка в персоналіях» є, мабуть, найбільш презентаційним представленням української педагогічної думки від перших мислителів Київської Русі і до наших днів. Вперше в педагогічній теорії авторами реалізовано у єдності та взаємодії феноменологічний аналіз, метод герменевтики («мистецтво розуміння»), синергетичний підхід, який розкриває значення суб'єктивного досвіду як основного вимірника сутності людської особистості – педагога і вченого, детермінанти перебігу його життя, діяльності та творчості в контексті соціокультурних реалій. Системний, цілісний аналіз забезпечив розуміння педагогічної творчості попередників, як цілісного, внутрішньо єдиного феномена, спрямованого на формування єдиного педагогічного простору України. Безсумнівим доробком О. Сухомлинської та її колег є також обґрунтовано побудована періодизація педагогічного процесу в контексті його історичної еволюції.

Розгорнуту картину педагогічного процесу презентують праці талановитого педагога, доктора педагогічних наук, професора, академіка НАПН України, завідувачки Науково-дослідної лабораторії освітології Київського університету імені Бориса Грінченка **Світлани Сисоєвої** (1940 р. нар.). Вона є автором понад 300 наукових праць, серед яких монографії: «Підготовка вчителя до формування творчої особистості учня», «Педагогічна творчість», «Освіта і особистість в умовах постіндустріального світу», «Сучасна вища освіта в Україні: реалії розвитку», «Проблеми неперервної професійної освіти: тезаурус наукового дослідження». З-під пера вченого і педагога вийшли підручники: «Основи педагогічної творчості», «Педагогіка і психологія», «Основи комп'ютерної грамотності» та навчально-методичні посібники: «Інтерактивні технології навчання дорослих», «Підготовка викладачів вищої школи: інформаційні технології у педагогічній діяльності» та інші. Наукові інтереси вченого охоплюють освітологічні засади компетентнісної, особистісно-професійної освіти в

умовах багатопрофільного університету, проблеми неперервної професійної освіти, інноваційних технологій в освіті, творчий розвиток та саморозвиток особистості в системі неперервної професійної освіти.

Оригінальні думки та концептуальні конструкти щодо дидактики початкової школи подарував педагогічній громадськості дійсний член НАПН України, доктор педагогічних наук, професор, директор Інституту педагогіки і психології Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова **Володимир Бондар** (1936 р. нар.). Він є автором понад 130 наукових праць. Під його науковим керівництвом розроблені та впроваджені у практику роботи вищих педагогічних навчальних закладів України галузеві стандарти вищої освіти зі спеціальностей «Початкове навчання», «Дошкільне виховання», модульно-рейтингові технології вивчення дидактики. Навчальні посібники з дидактики, теорії та технології управління процесом навчання в школі, написані В. І. Бондарем, широко використовуються у вищих навчальних закладах України: «Дидактика: ефективні технології навчання студентів» (1996); «Теоретичні основи і технології педагогічного аналізу: Управлінський аспект» (1996); «Теорія і технологія управління процесом навчання в школі» (2000); «Дидактика: Підручник для студентів вищих пед. навчальних закладів» (2005) та ін.

Глибиною обґрунтувань та концептуальних побудов вирізняються праці дійсного члена НАПН України, доктора педагогічних наук, професора, завідувача кафедри теоретичних основ інформатики Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова **Мирослава Жалдака** (нар. 1937). Мирослав Іванович – фахівець у галузі обчислювальної математики, широко навчання інформатики та математики в загальноосвітній школі і вищих педагогічних навчальних закладах. Досліджує проблеми формування інформаційної культури майбутнього вчителя, змісту навчання інформатики в школі, створення й використання комп'ютерно-орієнтованих дидактичних засобів навчання математики. М. Жалдак є науковим керівником Всеукраїнського науково-методичного семінару з проблем інформатизації навчального процесу, головним редактором збірника наукових праць «Комп'ютерно-орієнтовані системи навчання». Він – співавтор змісту і програм курсів «Чисельні методи», «Основи інформатики», «Інформатика», «Математична логіка і теорія алгоритмів», «Обчислювальна практика» та ін. Вчений опублікував понад 250 робіт, серед яких біля 50 книг і брошур. У співавторстві з Шкілем М.І., Морзе Н.В., Рамським Ю.С. вчений видав: «Чисельні методи математики» (1984); «Изучение языков программирования в школе» (1988); «Інформатика. Навчальний посібник для студентів фізико-математичних факультетів педагогічних інститутів» (1991). Його перу належить одноосібне видання «Комп'ютер на уроках математики» (1997), а також ряд робіт у співавторстві з Н. Морзе.

Комплекс виховної проблематики ґрунтовно проаналізовано в працях дійсного члена Національної академії педагогічних наук України, доктора психологічних наук, професора, директора Інституту проблем виховання НАПН України **Івана Беґа** (1940 р. нар.). Серед основних праць вченого є такі роботи, як «Нравственность личности: стратегия становления» (1991); «Виховання особистості» (т. 1-2, 2003 р); «Виховання особистості: Сходження до духовності» (2006); «Виховання особистості» (2008); «Психологічні джерела виховної майстерності: навч. посібник» (2009) та ін.

Вчений аналізує теоретико-методологічні проблеми особистісно орієнтованого виховання, яке втілює демократичні, гуманістичні положення щодо формування і розвитку підростаючої особистості, для якої свобода й соціальна відповідальність виступають домінуючими життєвими орієнтирами. Обґрунтування особистісного підходу до виховання автор базує на критично переосмислених ідеях гуманістичної психології. Центром означеного підходу є визнання індивідуальності особистості, її неповторності, унікальності, автономності, суверенності, усвідомлення себе у якості суб'єкта власної діяльності. Від педагога це вимагає, зазначає І. Беґа, визнання індивідуальності вихованця, врахування її у в організації і здійсненні виховної діяльності. Останнє формується на засадах розуміння особистості. На думку І. Беґа, це – надзвичайно складна і, одночасно, важлива річ. Педагогу слід розвивати власний інтелект, виховувати таку якість, як проникливість у внутрішній світ дитини, вміння досягнути світ іншої людини, оцінювати її емоційно-психологічні стани, виховати в собі мистецтво душевного контакту. Загальний процес виховання особистості, підводить підсумок вчений, базується на любові педагога до учня й учня до педагога, на взаємному збагаченні соціальним і культурним досвідом.

Оригінальну концепцію спеціальної педагогіки розробив дійсний член НАПН України, доктор педагогічних наук, директор Інституту корекційної педагогіки та психології НПУ імені М. П. Драгоманова, професор **Віктор Синьов** (1940 р. нар.). Вчений досліджує проблеми загальної теорії дефектології, олігофренопедагогіки, корекційної роботи при порушенні інтелектуального розвитку та соціальної поведінки особистості, пенітенціарної психології та педагогіки, спеціальної методики викладання географії. Під його науковим керівництвом розробляється новий напрям психолого-педагогічних досліджень — кримінологічна та пенітенціарна дефектологія: вивчення причин виникнення й особливостей мотивації асоціальної поведінки осіб з аномаліями розвитку та запобігання їй, перевиховання цих осіб в умовах пенітенціарних установ на основі диференційованого та індивідуального корекційного підходу до засуджених. Основні наукові праці: «Вивчення причинно-наслідкових зв'язків на уроках географії в допоміжній школі» (1968); «Корекція інтелектуальних порушень в учнів допоміжної школи» (1988); «Організація виховної роботи з розумово відсталими засудженими в ВТК» (1989); «Особливості виховання соціально-нормативної поведінки учнів допоміжної школи» (1994); «Практична психологія в органах внутрішніх справ» (1995); «Психолого-педагогічні проблеми дефектології та пенітенціарії. Вибрані наукові праці» (2010) та ін.

Українська педагогіка є системою відкритою й такою, що розвивається. Серед вчених, праці яких авторитетно ввійшли у теоретичний фонд педагогічної справи, слід назвати В. Бикова і Н. Бібік, Віталія Бондаря і М. Бурду, М. Вашуленку і Л. Вовк, С. Гончаренку і Н. Дем'яненко, М. Євтуха і Г. Єльнікову, С. Калашнікову і В. Лугового, В. Кононенку і М. Лукашевича, Л. Мацько і Н. Нічкало, А. Нісімчука і В. Олійника, Г. Онкович і Ж. Таланову, В. Сидоренку і П. Таланчука, І. Цехмістро і В. Ягулова, М. Ярмаченку та ряд інших вчених і педагогів. Педагогічний доробок означених вчених буде представлено автором наступною статтею.